

Філіпенко Наталія Євгенівна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного
аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний
інститут» ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9469-3650>
n.filipenko@khai.edu

Язан Наталія Сергіївна,

старший інспектор відділу ювенальної превенції
Управління превентивної діяльності ГУНП
в Дніпропетровській області
майор поліції
ORCID: <https://orcid.org/0000-00021-7621-9506>
yazannatasha@ukr.net

DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2024.4.03>

ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ МЕТОДИКИ «ЗЕЛЕНА КІМНАТА» СТОСОВНО ДІТЕЙ, ЯКІ СТАЛИ ЖЕРТВАМИ ГЕНДЕРНО ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА

Анотація. У статті авторами зазначається, що відповідно до Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, для удосконалення системи досудового розслідування та судового розгляду у кримінальних провадженнях за участю дітей стала нагальною необхідність забезпечення єдиного підходу до допиту/опитування дітей, незалежно від їх статусу у кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий), зокрема з використанням таких спеціальних методик, як «Зелена кімната», яка пропонує комплексний, але розмежований підхід до дітей-жертв злочинів, шляхом створення безпечного простору та застосування особливих методик роботи з ними. Оскільки успішність опитування дитини визначається місцем розташування та облаштування приміщення, в якому воно буде проведено, попереднім психологічним вивченням дитини, завдяки якому можна підготувати її до співпраці з правоохоронцями, та компетентністю осіб, що проводять допит. Саме тому у Донецькій області активно запроваджується проєкт «Простір, дружній до дітей. Методика «Зелена кімната».

Ключові слова: юстиція, діти, насильство, допит, опитування, методика «Зелена кімната».

Постановка проблеми. Двадцять перше століття дуже часто називають «століттям занепокоєння про насильство», адже воно явило світові безпрецедентний рівень зростання і відтворення своїх різноманітних форм. Епоха ескалації насильства, особливо при розпалі різноманітних військових конфліктів, визначила основні напрями вивчення причин глибокої вкоріненості насильства у суспільстві та його блокування. Не менш болючою соціальною проблемою залишається гендерно обумовлене насильство, пов'язаного з війною.

Аналіз останніх наукових публікацій та досліджень. З огляду на постійну наявність та актуальність цієї проблеми, було багато спроб знаходження її причин, і, найголовніше, вирішення питань превенції стосовно дітей, які стали жертвами гендерно обумовленого насильства. Зокрема в роботах таких знаних правників, як: О.М. Бандурки, Є. О. Гладкової,

В. В. Голіни, О.М. Джужі, А. П. Закалюка, Є. С. Зеленського, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, Н. Є. Філіпенко й інших. Проте комплексний, міждисциплінарний характер цього питання зумовлює потребу його подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Як зазначається, під час збройного конфлікту насильству зазнали переважно жінки. Але одержані факти свідчать і про значний відсоток насильства над чоловіками. Їх часто змушували оголюватися, що також є формою сексуального насильства. Але трапляються і більш жорстокі випадки, серед яких зґвалтування та спроби кастрації [1].

Новини про гвалтування російськими солдатами жінок, чоловіків і дітей почали з'являтися з перших днів повномасштабного російського вторгнення в Україну. Сексуальне насильство на окупованих територіях широко поширене, але на даний

момент точну кількість випадків підрахувати неможливо. Такі організації, як ООН, Human Rights Watch і Ла Страда-Україна, документують сексуальне насильство в Україні. «Задокументовані нами випадки характеризуються невимовною, навмисною жорстокістю та насильством проти українських цивільних. Згвалтування, вбивства та інші насильницькі дії проти людей, які перебувають під вартою російських військ, мають розслідуватися як військові злочини», сказав Г'ю Вільямсон, директор Human Rights Watch з Європи та Центральної Азії [2].

Такі злочини характеризуються виключною аморальністю та цинічністю дій винних осіб по відношенню до своїх жертв. Як правило, такі злочини завдають жертвам глибоких моральних та психічних травм, наносять серйозну шкоду їхньому фізичному та психічному здоров'ю.

Узагальнюючи підходи дослідників до вивчення витоків насилля, зокрема, і сексуального щодо дітей, маємо наступні групи причин:

- соціокультурні чинники: ризики для дітей із родин з невисоким рівнем доходів, освітнього і культурного рівня, що мають складні житлові умови, входять до громад чи релігійних об'єднань, у яких допускається насилля чи ігнорується цінність дитини, де замовчується як особистості, громади і більші соціальні й культурні об'єднання, у яких табуйована тема сексуальних стосунків, виховання, проблем, пов'язаних із статевою ідентифікацією і задоволенням сексуальних потреб;

- сімейні чинники: узагальнюють спостереження щодо зв'язку неблагополуччя, конфліктності сімейних взаємин, нестабільності зв'язків між дорослими членами родини, зміненої структури родини і підвищеного ризику для дитини як до потенційної жертви сексуального насилля;

- індивідуальні чинники щодо батьків: указують на підвищений ризик зазнати сексуального насилля дітям, батьки чи вихователі яких реалізують стиль виховання, пов'язаний з домінуванням над дитиною, надмірних зобов'язань, нехтування потребами, діти, батьки яких мають розлади емоцій та поведінки, експлозивні (тобто, збудливо-агресивні) риси вдачі, є залежними від психоактивних речовин;

- індивідуальні чинники щодо дитини указують на те, що збільшений ризики існують для передчасно народжених дітей, небажаних дітей, народжених після втрати їх батьками попередньої дитини, у багатодітній родині, з порушеннями здоров'я, такі, що мають порушення поведінки та такі, що мають низький рівень оволодіння соціальними навичками;

- кризові чинники: вказують на підвищення ризику для дитини стати жертвою насилля у періоди негараздів родини чи економічних, соціальних потрясінь, воєн. Вплив російсько-української війни, а особливо, повномасштабного вторгнення РФ в Україну є значним у двох аспектах. По-перше, це проблема насилля з боку російських солдат під час окупації, коли діти зазнають сексуального насилля як одного із способів ведення війни і придушення опору цивільних військом загарбників. По-друге, це зростання рівня агресії в суспільстві, яке переживає тривале тяжке потрясіння.

Насильство щодо дівчаток і жінок має руйнівний вплив на суспільство в цілому, впливаючи на продуктивність жінок і виливаючись у загальні економічні втрати. Боротьба з таким насильством, особливо в умовах товариств після збройних конфліктів і в перехідні періоди суттєвий вплив на людську безпеку. Справді, залишившись поза увагою, насильство щодо жінок ускладнює розвиток країни, стаючи причиною серйозних проблем у сім'ї, суспільстві та соціальних структурах, і, зрештою, завдає шкоди набагато більшій кількості людей, ніж початковим жертвам.

У той час як універсальна статистика про поширеність відсутня, глобальні, регіональні та національні дослідження говорять про те, що насильство щодо жінок жакливо поширене. Принаймні міра, кожна третя жінка хоча б раз у житті пройшла через фізичне, сексуальне чи психологічне насильство, зазвичай, із боку сексуального партнера [3].

Відповідно до дослідження Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) поширеність фізичної та/або сексуальної насильства варіює від 29% до 62% жінок, які брали участь у ньому. Рада Європи (РЕ) припускає, що в державах-членах від кожної п'ятої до кожної четвертої жінки хоча б один раз у своєму дорослому житті пройшли через фізичне насильство, і більше, ніж кожна десята були жертвами сексуального насильства із застосуванням сили [4].

Міжнародна спільнота докладає чимало зусиль для протидії сексуальному насильству та експлуатації дітей. Наприклад, було прийнято Міжнародну угоду з метою припинення насильства в ставлення дітей до 2030 року; ведеться розробка міжвідомчого пакету із семи науково обґрунтованих стратегій профілактики, відомої як INSPIRE [5], а також закінчується створення Глобального партнерства щодо припинення насильства щодо дітей.

Для вирішення проблеми швидко зростаючого неправомірного використання інформаційних та комунікаційних технологій для сексуальної експлуатації дітей було сформовано Глобальний альянс WePROTECT, та країни керуються його Моделлю національного реагування [6, с. 2]. Все частіше зусилля щодо припинення насильства в щодо жінок та дітей взаємопов'язані та підкріплюють друг друга, як зазначено у структурі RESPECT. Фонд Oak Foundation нещодавно профінансував важливу роботу щодо запобігання сексуального насильства щодо дітей [7], був розроблений новий важливий індекс для виміру повноти національних мер у відповідь [8].

Істотні зміни, що відбулися за останні роки, припускають, що така сумна статистика не повинна розглядатися як неминуча, та ні як не підлягає зміні. На початку 90-х років минулого століття на викоріненні насильства щодо жінок сфокусувалася діяльність Організації об'єднаних націй (ООН), і були встановлені зобов'язання держав щодо захисту від таких порушень прав людини та відповідного реагування на випадки таких порушень. Загальна рекомендація № 19 до Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), ухвалена у 1992 році, чітко говорить, що насилля стосовно жінок – це форма дискримінації, яка ускладнює

жінкам реалізацію принципу рівноправності. Декларація ООН 1993 року щодо викорінення насильства щодо жінок підкреслює право жінок не наражатися на насильство. Важливо також, що у Декларації про викорінення насильства щодо жінок підтверджується принцип «необхідних зусиль», згідно з якою держави зобов'язані робити зусилля, спрямовані на попередження насильства та захист жінок, реагувати на акти насильства, скоєні державними чи приватними особами, карати тих, хто здійснює акти насильства та надавати компенсацію жертвам.

Стандарт «необхідних зусиль» часто коротко описується, як необхідність держав дотримуватися «трьох П» ("three P") - від англійських слів, що починаються з літери «П», та позначають «попередження/запобігання» (англ. «prevention») насильства щодо жінок, «захист» (англ. «protection») постраждалих і судове переслідування (англ. «prosecution») осіб, які вчинили акти насильства щодо жінок та дівчаток [9].

Однією із найважливіших ланок забезпечення цього Стандарту є саме «захист» постраждалих і судове переслідування осіб, які вчинили акти насильства щодо дітей. З цією метою в Україні вже багато років діє проект «Зелена кімната».

На сьогоднішній день трансформація принципів роботи правоохоронних органів, зокрема поліції, щодо роботи з дітьми та підлітками, що постраждали від насильства, не відбулася у повній мірі, аби відповідати загальноєвропейським практикам. Зазвичай співробітниками поліції використовуються методи, що не враховують вікові та психологічні особливості, як тих дітей, які скоїли правопорушення або злочини, так і тих, що стали постраждалими або свідками злочину чи правопорушення. Це травмує психіку дитини в ході слідчих та процесуальних дій та унеможливорює отримання від неї необхідної інформації.

Відповідно до Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, для удосконалення системи досудового розслідування та судового розгляду у кримінальних провадженнях за участю дітей стала нагальною необхідність забезпечення єдиного підходу до допиту/опитування дітей, незалежно від їх статусу у кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий), зокрема з використанням таких спеціальних методик, як «Зелена кімната», яка пропонує комплексний, але розмежований підхід до дітей-жертв злочинів, шляхом створення безпечного простору та застосування особливих методик роботи з ними. Оскільки успішність опитування дитини визначається місцем розташування та облаштування приміщення, в якому воно буде проведено, попереднім психологічним вивченням дитини, завдяки якому можна підготувати її до співпраці з правоохоронцями, та компетентністю осіб, що проводять допит.

Цей підхід широко використовується в багатьох країнах світу, включаючи Німеччину, Польщу, Естонію та Грузію. Завдяки Програмі ООН з відновлення та Світобудування та фінансової підтримки Європейського Союзу на Донеччині вже запрацювали сім «зелених кімнат» (Програма Організації Об'єднаних Націй з відновлення та миробудування (РПП

ООН) здійснюється чотирма установами Організації Об'єднаних Націй: Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), Структурою ООН з питань гендерної рівності та розширення прав та можливостей жінок («ООН-жінки»), Фондом Об'єднаних Націй у сфері народонаселення (ЮНФПА) та Продовольчої та сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй (ФАО). Програма підтримується дванадцятьма міжнародними партнерами: Європейським союзом, Європейським інвестиційним банком та урядами Канади, Данії, Німеччини, Японії, Нідерландів, Норвегії, Польщі, Швеції, Швейцарії та Великобританії).

«Зелена кімната» - це спеціально організована система заходів, що має на меті забезпечити законність, гуманність та ефективність кожного рішення щодо дитини. Основна мета проведення опитування в такій кімнаті - запобігання повторній травматизації психіки дитини в ході слідчих та процесуальних дій за допомогою спеціальних методик та створення психологічно комфортної атмосфери, а також технічного оснащення, що дозволяє коректно вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати його для ведення слідства без здійснення повторних допитів [10].

Діти - це особливі свідки у провадженні через свій розвиток, когнітивні навички, залежність від тих, хто їх виховує, і пережиту жорстокість. Умови і характер провадження також впливають на свідчення дітей, а тому дуже важливим стає планування і підготовка до бесіди з дитиною для того, щоб отримати достовірні відомості, необхідні для розслідування злочину і недопущення повторного травмування дитини [11, с. 3].

Організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її вікових та психологічних особливостей. «Зелена кімната» також добре підійде для роботи із дітьми - свідками злочинів або заявниками.

Міжнародні стандарти, які запроваджуються в Україні, чітко визначають, що: а) проведення опитувань дитини має відбуватися без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам; б) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, має відбуватися у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні; в) проведення опитувань дитини має проводитися особою, спеціально підготовленою для цих цілей; г) проведення всіх опитувань дитини має проводитися одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно; д) необхідно забезпечити якомога меншу кількість опитувань і настільки, наскільки це є край необхідним для цілей кримінального провадження; е) необхідно забезпечити можливість супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше. Крім того, державні органи мають вжити необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплітку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами її законодавства [12].

Наведене якраз і характеризує основні засади методики «Зелена кімната», яка на законодавчому,

загальнообов'язковому рівні сьогодні запроваджена в Україні.

Насправді «зелені кімнати» - це не тільки розвиток фізичної інфраструктури в поліцейських дільницях та якісний ремонт «зелених кімнат», де співробітники поліції та психологи можуть працювати з дітьми. Це повноцінна система процесів і методів, заснована на найкращих європейських практиках, які допомагають забезпечити права та свободи дітей під час проведення розслідувань та судових розглядів.

«Зелені кімнати» допомагають послабити психологічний тиск, який відчуває дитина, жертва гендерно обумовленого насилля, дозволяючи їй не тільки почуватися комфортно, але й висловлювати свої почуття та емоції словами через картини чи взаємодію з різними предметами.

З метою подолання наслідків гендерно обумовленого насильства стосовно дітей, пов'язаного з війною, було створено новітній проєкт «Простір, дружній до дітей. Методика «Зелена кімната».

Беручи до уваги мету, завданням проєкту є:

1) Переобладнати три кімнати по одній у кожному з відділів поліції (Кривий Ріг, Новомосковськ та Синельникове) під стандарти «Зеленої кімнати»;

2) Провести серію навчань для фахівців відділів поліції, що працюють з дітьми та підлітками;

3) Провести інформаційну кампанію створення «зелених кімнат» та запровадження механізмів правосуддя, дружнього до дітей;

4) Створити модель роботи правоохоронних органів із дітьми та підлітками, що постраждали від насильства;

5) Разом з фахівцями відділів поліції започаткувати модель профілактики та корекції негативних наслідків відхилення в поведінці та психологічної деформації дітей, схильних до скоєння правопорушень і злочинів;

6) Створити умови для поновлення психоемоційного статусу дитини, яка перебуває в стресовому стані внаслідок конфліктної, аварійної чи іншої екстремальної ситуації.

Для реалізації проєкту передбачені наступні заходи:

1) Ремонтні роботи у 3-х приміщеннях майбутньої «зеленої кімнати»;

2) Закупка меблів, техніки та переобладнання приміщень;

3) Проведення серії навчань для працівників ювенальної превенції Дніпропетровської області на теми: «Єднання для протидії насильству», «Домашнє насильство: як виявити, допомогти, уберегти», «Психологічні аспекти опитування дітей, що постраждали від насильства», «Як працювати із підлітками, які зазнали травмування», «Парапсихолог: техніки розвантаження при роботі із дітьми та молоддю», «Робота із «важкими дітьми: вибудовуємо довіри».

4) Створення та реалізація медіа плану проєкту.

Висновки. Вивчивши думки вчених [13] та враховуючи власний багаторічний досвід роботи, вважаємо, що, основними напрямками застосування методики «Зелена кімната» для подолання наслідків гендерно обумовленого насильства стосовно дітей, пов'язаного з війною є:

1. Збір доказового матеріалу про злочин чи правопорушення, в яких дитина стала жертвою чи свідком злочину або правопорушником;

2. Робота з адаптації дитини після скоєння над нею насильства;

3. Поновлення психоемоційного статусу дитини, яка перебуває в стресовому стані внаслідок конфліктної, аварійної чи іншої екстремальної ситуації;

4. Блокування гострих стресових реакцій у дитини;

5. Попередження психоемоційного навантаження у дитини, пом'якшення впливу психотравмуючих ситуацій та психофізичних навантажень;

6. Усунення фізичного дискомфорту та емоційної напруги, нормалізація процесу життєдіяльності;

7. Короткотермінова чи довготермінова психокорекція;

8. Психологічна допомога особам, схильним до різних видів залежностей;

9. Психологічні консультування з рекорегування взаємовідносин у родині, навчальних закладах, у дитячому колективі;

10. Допомога дитині зрозуміти й усвідомити причини її поганого пристосування до реальності, і надання допомоги в адаптації та побудові більш реалістичної комунікації тощо.

Бібліографічні посилання

1. Гендерно-обумовлене насильство в Україні: те, про що не говорять. URL: https://www.jfp.org.ua/rights/porushennia/violation_categories/henderno-obumovlene-nasylstvo/rights_violations/gon-overview?locale=uk

2. Sexual Violence During the War: What Do We Know About It and How Can We Counteract It? URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-viyny/sexual-violence-during-the-war.html>

3. «На скільки широко поширене насильство щодо жінок?», інформаційний бюлетень, Кампанія Генерального секретаря ООН: «Спільно покінчимо з насильством щодо жінок», лютий 2008.

4. WHO Multi-country Study on Women's Health and Domestic Violence against Women, (WHO, 2005), p.5.

5. WHO (2016) INSPIRE : Seven strategies for ending violence against children, World Health Organisation : Geneva; WHO (2018) INSPIRE Handbook: action for implementing the seven strategies for ending violence against children, Geneva, World Health Organisation.

6. Заходи щодо припинення сексуального насильства та експлуатації дітей. UNICEF (2020). Опубліковано в рамках секції ЮНІСЕФ із захисту інтересів дітей, програмний підрозділ 3, United Nations Plaza, Нью-Йорк 10017 Email: childprotection@unicef.org Сайт: www.unicef.org © Детский фонд Организации Объединенных Наций (ЮНИСЕФ), Декабрь, 2020.

7. Ligiero, D., Hart, C., Fulu, E., Thomas, A., & Radford, L. (2019) What works to prevent sexual violence against children: Evidence Review. Together for Girls. www.togetherforgirls.org/svsolutions

8. Economist (2018) Out of the shadows: Shining the light on the response to child sexual abuse and exploitation: A 40 country benchmarking index, Economist Intelligence Unit, London.

9. Принося безопасность домой: борьба с насилием в отношении женщин в регионе ОБСЕ. Сборник примеров хорошего опыта. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/d/37439.pdf>

10. New format for working with children: Police units in eastern Ukraine now have "green rooms" thanks to EU and UN. URL: <https://undpukraine.medium.com/new-format-for-working-with-children-police-units-in-eastern-ukraine-now-have-green-rooms-fb1c825eb9eb>

11. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП КлименкоМЕНКО, 2015. – 114 с.

12. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25.10.2007, Конвенцію ратифіковано з заявами Законом України № 4988-VI від 20.06.2012.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1994_927

13. Зеленський Є. С. (2020) Правова основа реалізації методики «зелена кімната». Адміністративне право. Європейські перспективи № 2, 2020. С. 45-50. URL: <https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/02/45-Zelenskyj.pdf>.

Зразок для цитування:

Філіпенко Н., Язан Н. Використання можливостей методики «зелена кімната» стосовно дітей, які стали жертвами гендерно обумовленого насильства. Пропілії права та безпеки: наук. журнал. Національний аерокосмічний університет імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», 2024. №4. С. 31-35. DOI: 10.32620/pls.2024.4.03.